

Ігор Рущенко

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ

Igor Rushchenko

Doctor of Social Sciences, Full Professor, School of sociology and psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs

ФЕНОМЕН «ДВОХ ДОНБАСІВ»: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ КОЛЕКТИВНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ РІЗНИХ ЧАСТИН ДОНБАСУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано розвиток колективної свідомості на Сході України у зв'язку з перебігом російсько-української гібридної війни. Висунуто припущення, що Донбас є штучною регіональною конструкцією, яка відповідала політиці комуністичної влади в Україні. Внутрішня неоднорідність Донецької та Луганської областей сповна проявилася у феномені «двох Донбасів». Зокрема, як свідчать дані масового опитування на підконтрольній Україні території, проведеного на початку 2015 р. за ініціативи Української миротворчої школи (N=1200), на звільнених територіях відбувається оздоровлення масової свідомості. Домінують проукраїнські тенденції, відновлюється почуття громадянськості (84% опитаних відчувають себе громадянами України «повністю» або «у значній мірі»). Немає принципової різниці у настроях етнічних українців і етнічних росіян. Лідером довіри є волонтерський рух, доволі високий індекс довіри (на рівні довіри до церкви) мають Збройні сили України. На окупованій території спостерігаються інші тенденції. Так, має місце феномен «луганського синдрому» (термін запропонував проф. І. Кононов), ширяться настрої утриманства, советизація свідомості на тлі штучної ізоляції регіону. Синдроми соціального божевілля та аномії (явища весни 2014 р.) трансформуються у соціальну апатію та готовність прийняти будь-яку владу, що гарантує мир, роботу, пенсії.

Ключові слова: феномен «двох Донбасів», колективна свідомість, гібридна війна, масова свідомість, волонтерський рух.

The article analyzes the development of the collective consciousness in the Eastern Ukraine in connection with the events of the Russian-Ukrainian hybrid war. It is suggested that the Donbass is the artificial regional structure which at the time corresponded to the communist government policy in Ukraine. The internal heterogeneity of the Donetsk and Lugansk regions fully manifested in the phenomenon of «two Donbasses». In particular, as evidenced by the data of mass survey on the territory under the control of Ukraine, conducted in early 2015 by the initiative of Ukrainian peacekeeping school (N = 1200), the improvement of the mass consciousness on the returned territories is observed. Pro-Ukrainian sentiments are dominating, the sense of citizenship (84% of respondents feel themselves to be citizens of Ukraine «completely» or «substantially») is renewing. The fundamental differences in sentiments of ethnic Ukrainians and ethnic Russian not found. The leader of trust is the volunteer movement, the Armed Forces of Ukraine have a high enough confidence index (at the level of trust in the church). Other trends in the mass consciousness are observed in the occupied territories. Thus, we have the phenomenon of «Lugansk syndrome» (a term proposed by prof. I. Kononov), the sentiments of dependency became widespread, the Sovietization of consciousness against the background of the artificial isolation of the region is observed. The syndrome of social madness and anomie (the phenomenon of spring 2014) is transformed into social apathy and readiness to accept any authority which guarantees peace, work, and retirement.

Keywords: phenomenon of «two Donbasses», collective consciousness, hybrid war, mass consciousness, volunteer movement.

В статті аналізується розвиток колективного свідомості на Востокі України в зв'язі з подіями російсько-української гібридної війни. Видвигнуто припущення, що Донбас є штучною регіональною конструкцією, яка в свій час відповідає політиці комуністичної влади в Україні. Внутрішня неоднорідність Донецької та Луганської областей в повній мірі проявилася в феномені «двох Донбасів». В частині, як свідчать дані масового опитування на підконтрольній Україні території, проведеного в початку 2015 р. за ініціативи Української миротворчої школи (N=1200), на звільнених територіях відбувається одужання масового свідомості. Домінують проукраїнські настрої, відновлюється почуття громадянськості (84% опитаних вважають себе громадянами України «повністю» або «в значній мірі»). Не виявляються принципові розбіжності настроїв етнічних українців та етнічних росіян. Лідером довіри є волонтерський рух, достатньо високий індекс довіри (на рівні довіри до церкви) мають озброєні сили України. На окупованій території спостерігаються інші тенденції масового свідомості. Так, займає місце феномен «луганського синдрому» (термін запропонував проф. І. Кононов), відбувся розрив настроїв іждивенства, соціалізація свідомості на фоні штучної ізоляції регіону. Синдром соціального безумства та аномії (явище весни 2014 р.) трансформовується в соціальну апатію та готовність прийняти будь-яку владу, яка гарантує мир, роботу, пенсії.

Ключові слова: феномен «двох Донбасів», колективне свідомість, гібридна війна, масове створення, волонтерський рух.

Гібридна війна, розв'язана В. Путіним проти України, в значній мірі є боротьбою за мізки людей. Театром воєнних дій агресором було обрано Південь та Схід України, що завдяки активному спротиву українського суспільства та Збройних сил України (ЗСУ) зв'язався до території двох областей – Донецької та Луганської.

Мета цієї статті – визначити напрями розвитку масової свідомості на театрі воєнних дій упродовж року війни.

Наступ РФ на материкову Україну не випадково почався з двох східних областей. Агресор розраховував на діяльну підтримку місцевої «п'ятої колони» та «глибоке розуміння» імперського експансіонізму в широких народних масах [1]. До певної міри сподівання російських окупантів виправдалося: дійсно, значні прошарки жителів Луганської та Донецької областей навесні 2014 р. підтримували ідею «руського світу». Проте настрої жителів регіону від самого початку не були однорідними як у соціальному, так і географічному аспектах. Для більш глибокого розуміння ментальних процесів звернемося до історії регіону. Вона, на наш погляд, відбивається у сучасних подіях та тенденціях.

Обидві області, як і регіон в цілому, свого часу були сконструйовані штучно, відповідно до поточних завдань, які вирішував більшовицький уряд у Москві. За часів Російської імперії землі Донеччини та Луганщини відносилися переважно до Харківської та Катеринославської губерній. Вони були заселені здебільшого етнічними українцями, які в цілому губернії вважалися «українськими».

Після низки адміністративних реформ у 1932 р. уряд утворив Донецьку область, передавши до її складу 13 районів Харківської області та 5 районів від Дніпропетровської області; адміністративний центр новоутворення було перейменовано з Юзівки на Сталіно. Це рішення, очевидно, було зумовлене двома причинами. По-перше, в політичному аспекті Донеччина як окрема одиниця мусила послаблювати україно-доцентрові тенденції на сході республіки, бо область мала орієнтуватися на Москву, хоча формально і належала до УРСР. За такої логіки, очевидно, більшовики створювали свого часу штучну Донецько-Криворізьку республіку (1918 р.). Тоді це мало послаблювати одночасно Українську Народну Республіку та Область Війська Донського, бо і перше, і друге утворення не визнавало більшовизм. По-друге, нова область мала стати енергетичною базою для індустріалізації та форсованої мілітаризації СРСР. Перейменування Юзівки на Сталіно було знаковою подією, бо носити ім'я вождя заштатне містечко не мало права за визначенням. Отже, перед регіоном ставилися грандіозні завдання. Зазначимо, що у 1938 р. Донеччина область була поділена на дві частини: Ворошиловградська (Луганська) та Сталінська (Донецька) області. Проте ці дві області з політичного та ідеологічного поглядів завжди розглядалися як щось єдине.

Таким чином, Донбас як регіон навіть з натяжкою не можна віднести до історичних регіонів. Його утворено шляхом від'єднання земель від низки історичних регіонів – Слобожанщини, Приазов'я, Подніпров'я, а також невеликої частини територій Війська Донського. Зрозумілих географічних меж (ріки, гори, рельєф місцевості, кліматичні пояси тощо) регіон також не має. Проте проект Донбасу активно розвивався головним чином політико-ідеологічним та економічним шляхами. Потужним інтеграційним інструментом було міфотворення. Жоден регіон України не має стільки сучасних міфів, скільки їх має Донбас. Вони виконували кілька важливих функцій: утворювали ілюзорну базу для спільної ідентичності, посилювали регіональний націоналізм, сприяли відокремленню від української традиції. За радянської доби експлуатувалися міфи «громадянської» та Другої світової воєни, а також міфи виробничих (трудових) подвигів шахтарів та робітників. «Донецька гордість» мала, як обруч у діжці, з'єднати різномірні райони та барвистий люд, що наповнював цей край без меж та адміністративних перепон в епоху індустріалізації.

Старі міфи почали пробуксовувати у 1990-і рр. В регіоні стихійно розгорнулася кримінальна революція. У 1997 р. владу фактично захопило донецьке організоване злочинне угруповання, коли Президент Л. Кучма погодився підписати указ про призначення на посаду голови державної адміністрації Донецької області висуванця від кримінальних кіл – В. Януковича. Одночасно було створено Партію регіонів, яка мала виконувати функцію легального прикриття кримінально-олігархічного руху на Донбасі. За усім цим стояла постать Р. Ахметова, який перебував у затінку та з космічною швидкістю нагромаджував у власній кишені багатомільярдні статки. Тепер Донбасом опікувалися, образно кажучи, «люди у малинових піджаках». Київ фактично не втручався у внутрішні справи регіону, ясної «донецької політики» не існувало при всіх президентах та урядах. За відсутності загальнодержавної інформаційної та ідеологічної політики події на Донбасі (у царині масової свідомості) розвивалися наступним чином. По-перше, почалися продукуватися нові «біло-голубі» міфи на кшталт «Донбас порожняк не гонить», «Донбас годує Україну». По-друге, сфера мас-медіа фактично була «здана» Росії: російські телевізійні канали мали абсолютний пріоритет та високий рівень довіри. Російська масова культура потужно транслювалася та впроваджувалася у свідомість пересічних мешканців. По-третє, відбувся «радянський реверс», оскільки нові хазяї Донбасу публічної ідеології не мали,

то вони взяли добре знайомі ідеологеми та штампи радянського періоду. Луганські соціологи, наприклад, пригадують, що 2002 р. перед ними прямо було поставлене питання про пошук регіональної ідеології (замовлення виходило від команди О. Єфремова). Думали, рядили і зійшлися на «радянській традиції». Ось чому в найбільш показовому з точки зору «принад дикого капіталізму» регіоні було відновлено та буквально позолочено пам'ятники Леніну та різним більшовицьким діячам, а головними святами знову стали червоні дати старого календаря. Цим закладалися основи аномії та когнітивного дисонансу, коли у масовій свідомості миряться православ'я та комуністична ідеологія, капіталізм і більшовизм, українська ідентичність і «руська ідея», нарешті, кримінальні звичаї та традиції дивним чином уживаються з ідеями права та державності. Розколота масова свідомість, анархія у мізках стали зручним підґрунтям для вирощування в українському регіоні зовсім чужих ідей, які мали виконати роль «м'якої сили» на боці агресора.

У 2014 р. відбувся черговий епохальний розворот ідеології, яка пронизує масову свідомість пересічних мешканців Донбасу. Московські політтехнологи експортували до Сходу та Півдня власний ідеологічний продукт у вигляді ідей «Новоросії», «народних республік» та «руської весни». 99% мешканців регіону про такі ідеологічні новації ніколи раніше не чули й проходили у лічені тижні прискорений «лікбез», споживаючи російський інформаційний контент біля власних телевізорів. За традицією відбулася міфологізація гасел та трендів. Пересічному громадянину втовкмачувалося, що його особисте спасіння пов'язане з приходом росіян на чолі з Путіним. Тільки в цьому разі – безпека та матеріальне благополуччя, в протилежному – хаос, біди та страждання. Технологічно ця теза підкріплювалася потужною кампанією залякування мешканців Донбасу сконструйованими мемами «бандерівця», «правосека», «хунти» тощо. В цій ситуації відсоток прихильників Росії, дійсно, виріс. Регіональна ідентичність перевищувала загальноукраїнську. Для ілюстрації наведемо дані опитувань луганських соціологів, що відбувалися у березні – травні 2014 р.

Під керівництвом професора І. Ф. Кононова – завідувача кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка в межах проекту «Життєві світи Заходу і Сходу України» опитувалися мешканці, з одного боку, Луганської та Донецької, а з іншого – Львівської та Івано-Франківської областей. З великої кількості отриманих даних оберемо дві групи показників: ставлення до євроінтеграції та співвідношен-

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви ставитися до ідеї входження Луганської області до складу Російської Федерації?» (у % до тих, хто відповів)

Позитивно	41%
Скоріше позитивно, ніж негативно	19%
Скоріше негативно, ніж позитивно	13%
Негативно	21%
Важко відповісти	6%

Таблиця 2.

Ставлення українського населення до ідеї відокремлення південно-східних областей від України і приєднання їх до Росії (у % до тих, хто відповів)

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Україна загалом
Підтримую	1,3	1,8	9,5	10,6	26,8	10,3
Не підтримую	93,8	82,2	77,5	79,6	51,7	75,9
Важко відповісти	4,9	16,0	13,0	9,8	10,9	13,8

ня регіональної та загальнодержавної ідентичностей. За даними зазначеного дослідження, на Донбасі висловлювали бажання вступу до ЄС від 5 до 6% респондентів, до НАТО – лише 0,5%. Натомість міждержавний союз з Росією та Білоруссю підтримували 28%. На регіональну ідентичність як найважливішу власну ознаку вказували 36%, а загальноукраїнську обирали лише 28% опитаних [2].

Соціологи Луганського державного університету внутрішніх справ під керівництвом доцента В. І. Поклада своє опитування провели у місті Луганську з 24 по 30 квітня 2014 р. Опитали 710 респондентів у віці 18 й більше років. Ставилося завдання з'ясувати ставлення містян до головної сепаратистської ідеї [3] (див. таблицю 1).

Отже, на весні 2014 р. громадська думка на Сході мала критичний характер з точки зору цілісності держави та проголошеного Києвом вектору на євроінтеграцію. Під тиском воєнної пропаганди з боку агресора стан колективної свідомості набував рис соціального божевілля. Соціальне божевілля, згідно Н. Паніної та Є. Головахи [4], є формою колективної девіантної поведінки (соціальна патологія), яка веде загалом до соціальної катастрофи. В містах можна було спостерігати сцени справжньої масової істерії, коли натовпи скандували слово «Росія!» та у повітрі буквально пульсував стан ейфорії. Путінська пропаганда фактично підтверджувала слова апостола Павла, що антихрист прийде не з погрозами, а зваблюючи людство. Масовий гіпнотичний сеанс щодо «російського щастя» мав, як ми бачимо, суттєвий тимчасовий успіх. Проте населення Донбасу є неоднорідною соціально-територіальною спільнотою, ось чому ворожа пропаганда та підривні соціальні технології мали різний успіх у різних районах Луганщини та Донеччини. Цим фактом, зокрема, можна пояснити й суттєві розходження даних опитувань, які проводилися в регіоні 2014 року.

Поглянемо на результати загальнонаціонального соціологічного опитування населення України, здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» (проведено з 16 по 30 березня 2014 р., усього було опитано 2010 респондентів у 24 областях, АР Крим та м. Києві за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, регіонами і типами поселень. Похибка вибірки не перевищує 2,3%). Дослідження було здійснено саме у той час, коли проросійські сили перебували у стадії ейфорії, а на Донбасі, дійсно, широко пропагувалося повторення кримського сценарію. В таблиці 2 наведено розподіл відповідей на питання: «Чи підтримуєте Ви ідею відокремлення південно-східних областей від України і приєднання їх до Росії?» [5]. Як бачимо, у березні 2014 р. іріденти перебували на Донбасі в абсолютній меншості, хоча їхній відсоток був суттєво більшим порівняно з іншими регіонами України.

Чому існували розбіжності між даними соціологічних досліджень? Для Донбасу критично важливим є місце проведення опитування. На його теренах завжди існували умовно «проукраїнські райони», наприклад ті, що перейшли до складу Донецької області з Харківщини, і райони, що переважно складаються з переселенців епохи індустріалізації або місцевих козаків, які вважають себе етнічними росіянами. Проілюструємо це даними перепису населення 2001 р. за ознакою «рідна мова». В Луганській області різниця по адміністративним районам частки тих, хто обрав українську мову, сягає 81,4% (максимум – 93,8%; мінімум – 12,4%), у Донецькій – 78,4% (максимум – 89,5%, мінімум – 11,1%). Дані перепису ще раз доводять тезу про неогерентність соціально-територіальної спільності Донбасу. Але у політиці є певне правило: кардинальні рішення приймаються в адміністративних центрах, столицях, великих містах. Вони, як той камертон, задають

Таблиця 3.

Кількість опитаних по містах та областях

Луганська область				Донецька область			
Старо-більськ	Северо-донецьк	Лисичанськ	Рубіжне, Кременна	Маріуполь	Слов'янськ	Краматорськ, Константи́нівка, Арте́мівськ, Дружківка	Червоно-армійськ, Димитрів
135	146	118	123	179	159	160	180
522				678			

Таблиця 4.

Бачення респондентами політичного майбутнього Донбасу (у % до тих, хто відповів)

Як було і раніше, у складі єдиної України	56,5
У складі єдиної України, але з розширеними повноваженнями	28,7
Як федеративне утворення у складі України	6,5
Як республіку з обов'язковим укладанням договору з Україною	2,9
Припускаю вихід зі складу України	5,4

спільний тон звучання. А в Донецьку й Луганську тієї весни домінували неукраїнські настрої, саме на великих містах зосередив свою увагу ворог, туди було кинуті основні фінансові й соціальні ресурси, аби підірвати український соціум зсередини.

Отже, підсумуємо спостереження щодо громадської думки в першій половині 2014 року. Вона є яскравим прикладом розламаності та хворої масової свідомості з проявами соціального божевілля та сценами масового психозу. Кульмінацією патологічного стану був, мабуть, похід великих мас населення до урн під час незаконного «референдуму» 11 травня. Навіть якщо в «референдумі» взяла участь 1/3 від кількості виборців, то це можна віднести до масовидного явища. Дійство з «референдумом» є наслідком маніпуляції масовою свідомістю, коли за сценарієм агресора пересічні люди підставляють плече злочинним політикам і фактично власноруч починають «викопувати собі могили». Аналогічна ситуація була, коли частина німців голосувала за Гітлера й нацистів у 1933 р. Згодом це соціальне божевілля обернулася національною катастрофою, і вже через 12 років Німеччина перебувала у руїнах та мала нечувані в її історії людські втрати. Багато луганчан і донецчан жорстоко розплатилися за власну інфантильність й нерозважливість у наступні місяці.

Подальший перебіг подій зумовив сучасну динаміку розвитку соціально-політичних уявлень населення по різні боки фронту. Продовжимо аналіз, спираючись на дані соціологічного опитування 2015 р. З метою виявлення тенденцій розвитку суспільно-політичної думки на підконтрольних Україні територіях двох східних областей за ініціа-

тиви Української миротворчої школи було проведено соціологічне дослідження (з 1.02 по 7.03 2015 р., науковий керівник – автор цієї публікації) методом масового репрезентативного опитування дорослого населення у віці 16 і більше років за квотним принципом відбору респондентів відповідно до демографічної структури постійних мешканців міських агломерацій. Всього опитано 1200 осіб, у т.ч. жінок – 53,7%, чоловіків – 46,3%. За етнічним складом: 67% – етнічні українці, 25,7% – етнічні росіяни, 7,3% – представники інших етнічних груп. Опитування здійснювалося у восьми міських агломераціях двох областей (див. табл. 3). Отримані дані можна розповсюджувати на міське населення звільнених територій Луганської і Донецької областей.

Дослідження зафіксувало суттєве оздоровлення громадської думки на підконтрольних Україні територіях. Очевидним є те, що «марення Росією» поступово зникає, повертається здоровий глузд, критичне мислення. Вперше за багато років суспільно-політична думка принаймні в частині Луганської та Донецької областей є аналогічною до поглядів та тенденцій, притаманних населенню України в цілому. Аргументуємо наші висновки емпіричними даними.

Перед респондентами ставилося питання: «Яким Ви бачите політичне майбутнє Донбасу?» Розподіл відповідей міститься у таблиці 4.

Дані свідчать про абсолютне переважання настроїв на користь єдиної України. Власне відвертих сепаратистів дослідження зафіксувало трохи більше 8% (сума процентів двох останніх рядків). Чимала частка (близько 35%) – це люди, яких би задовольнив певний статус або особливі права регіону. Отже, кар-

Таблиця 5.

Бачення етнічними українцями та етнічними росіянами політичного майбутнього Донбасу (у % до опитаних)

	Українці	Росіяни
Як було і раніше – у складі єдиної України	62,7	39,6
У складі єдиної України, але з розширеними повноваженнями	28,5	30,4
Як федеративне утворення у складі України	4,9	11,0
Як республіку з обов'язковим укладанням договору з Україною	1,8	4,5
Припускаю вихід зі складу України	2,1	14,3

Таблиця 6.

Думки респондентів щодо бажаного пріоритету зовнішньої політики України (%)

	Українці	Росіяни	В цілому по масиву
Євроінтеграція	36,9	23,6	33,4
Рівне віддалення і від Росії, і від Європи	24,2	20,6	23,1
Зближення з Росією	8,4	28,3	13,7
Важко відповісти	30,0	27,6	29,3

тина виглядає так: «як було раніше» – 56,5%, «розширити права» – 35,2%, «геть з України» – 8,3%. Звертає на себе увагу, що відомі гасла, з яких починалася рік тому так звана «руська весна», «федералізація» і «окрема республіка» – явно програють у громадській думці (6,5% та 2,9%, відповідно). Вони є дискредитованими розвитком подій на Донбасі.

Різними соціальними групами політичне майбутнє бачиться з певними відмінностями. У таблиці 5 наведено дані відповідей етнічних українців та етнічних росіян. Існує очевидна тенденція до сепаратизму та іредентизму з боку значної частини етнічних росіян (18,8%), а також їхнє бажання дистанціюватися від Центру (41,4%). Отже у в середовищі етнічних росіян провідною є тенденція до збереження єдиної України. Сума перших двох рядків, де фігурує ідея єдності, становить 70%! Можна стверджувати, що поволі відбувається процес інтеграції етнічних росіян до української політичної нації.

Тенденцію до укріплення політичної української нації на звільнених територіях підтверджують відповіді на такі питання: (1) «Чи змінилися у Вас погляди на майбутнє Донбасу за останній рік?» та (2) «Якщо так, то в якому напрямку?». У переважній більшості респондентів (63,7%) погляди певним чином змінилися. У цієї частини опитаних трансформація поглядів відбулася переважно на користь єдиної України (73,2%), а у протилежний бік, відповідно, – 26,8%. Аналіз відповідей етнічних українців та етнічних росіян доводить, що вони «рухалися» в одному політичному напрямку.

Нарешті, розглянемо, який вектор зовнішньої політики України згодні підтримувати мешканці Донбасу (див. таблицю 6). Таке питання виявилось об'єктивно складним для багатьох респондентів (майже 30% опитаних

уникнули прямої відповіді). І все ж таки певною мірою переважає бажання євроінтеграції, з ідеї якої, до речі, і починався другий Майдан. Оскільки жодних практичних наслідків та переваг євроінтеграції українці ще не відчули, то такий настрій є, скоріше, виявом цивілізаційного вибору та остраху агресії та окупації з боку недружньої Росії. В питанні зовнішньої політики також простежуються суттєві відмінності між етнічними українцями та етнічними росіянами, проте вони не набувають абсолютного протистояння (див. таблицю 7).

Ми бачимо, що ідея євроінтеграції важко, але поволі проростає на Донбасі. Цьому об'єктивно сприяє війна з Росією, яка зменшує вибір, відсікає у свідомості, передусім етнічних українців, можливість зближення з агресором. Українці на разі переживають те, що польський соціолог П. Штомпка визначив як «культурна травма» – гостра негативна реакція на згубні зовнішні дії, шок від підступної агресії. Навіть у середовищі етнічних росіян однозначна орієнтація на Росію зазнає кризи.

Зберігається доволі високий відсоток мешканців регіону, які не можуть чітко визначитися у принципових політичних питаннях. Отже, боротьба за свідомість людей продовжується. Це може бути резервом як для укріплення української політичної нації, так і базою для сепаратизму та іредентизму, якщо Україна програє інформаційну війну, не зможе виконувати соціальні зобов'язання, не налагодить систему патріотичного виховання молоді.

Відомий письменник, політик та дипломат Юрій Щербак ще на початку війни припустив, що можна говорити про міжетнічний конфлікт: росіяни проти українців. Наші дані цього не підтверджують: немає чіткого поділу у настроях та думках за етнічним принципом, принаймні в зоні АТО на підконтрольній

Таблиця 7.

Розподіл відповідей на питання: «Якою мірою Ви відчуваєте себе...?»
(% до опитаних та індекс ідентичності)¹

Відчувають себе...	Повною мірою	Значною мірою	Незначною мірою	Зовсім не відчувають	Важко відповісти	Індекс ідентичності
громадянами України	62,7	21,1	10,1	4,5	1,5	2,404
патріотами України	32,0	29,6	17,5	11,5	9,5	1,727
донеччанами, луганчанами	23,1	25,6	23,1	14,5	13,6	1,436
Патріотами Донбасу	18,7	22,1	19,2	22,1	18,0	1,195
європейцями	8,2	15,2	20,4	41,6	14,6	0,754
громадянами СРСР	5,0	7,1	8,6	62,3	16,9	0,378
громадянами іншої країни	1,4	3,6	9,1	74,4	11,6	0,205

¹ Значення індексу ідентичності коливається від 0 (відсутність самоідентифікації) до 3 (максимальна ідентичність).

Україні території. Суспільство не розколоте на етнічні групи, не відбувається консолідація відповідних спільнот «по різні сторони барикади». Як не існує і громадянської війни, відсутні фундаментальні причини для громадянського озброєного протистояння. Агресор вміло маніпулює мешканцями Донбасу, знаходячи слабкі ланки, «хиткі соціальні сегменти», які майстерно використовує у власних цілях, перетворюючи їх на колабораціоністів. Безперечно, антиукраїнські елементи частково залишилися на звільнених територіях, проте вони у меншості, і, образно кажучи, «відійшли у підпілля». Тут вже домінують проукраїнські настрої, які варто використовувати для посилення позицій держави, армії та громадянського суспільства.

Продовжимо аналіз настроїв на Донбасі у більш ґрунтовному аспекті особистості, який і визначає у кінцевому підсумку політичні погляди. Мова іде про систему ідентич-

ностей та довірчі відносини. Отже, як себе позиціонують жителі Луганської та Донецької областей у політичному просторі? В таблиці 7 представлено відповідні дані.

Перейдемо до довірчих відносин. Респондентам було запропоновано визначити ступінь довіри до різних інституцій та соціальних груп по п'ятибальній (див. таблицю 8) шкалі.

Дані у таблиці 8 представлено у порядку зменшення значення індексу довіри.

Поділимо об'єкти довіри на чотири групи відповідно до отриманих індексів (див. таблицю 9).

Дані, безумовно, є цікавими. Довіра до волонтерів перевищила рівень довіри до церкви! На Донбасі під словом «церква», як правило, розуміється УПЦ МП. До війни саме церква була безумовним лідером довіри у колі громадських інституцій до війни. Але криза на Донбасі суттєво знизила рівень довіри до

Таблиця 8

Ступінь довіри респондентів основним інституціям та соціальним групам
(% опитаних та індекс довіри)

Індекс довіри ²		Безумовно довіряють	Скоріше довіряють	Важко відповісти	Скоріше не довіряють	Безумовно не довіряють
+0,873	Членам родини	79,2	16,4	2,5	1,2	0,7
+0,55	Волонтерам	36,4	38,2	17,0	6,1	2,3
+0,25	Церкві	25,3	27,7	27,0	11,8	8,2
+0,22	Армії	18,7	36,5	23,0	13,7	8,1
+0,159	Інформації в Інтернеті	10,3	34,9	28,5	17,0	9,3
+0,045	Більшій частині сусідів	10,1	31,0	26,1	23,4	9,4
0,00	Українським телеканалам	9,2	28,2	27,2	23,1	11,8
-0,316	Місцевим органам влади	2,2	10,6	29,7	36,8	20,7
-0,327	Центральним органам влади	2,2	11,6	29,0	32,9	24,3
-0,352	Міліції	1,8	9,0	28,2	39,0	22,0
-0,485	Правосуддю	1,5	5,0	24,4	40,1	28,9
-0,544	Російським телеканалам	1,9	7,3	20,4	25,2	45,2
-0,628	Чуткам	0,8	4,4	13,8	31,5	49,4

² Значення індексу довіри коливається від +1 до -1, де +1 – максимальна довіра, -1 – повна відсутність довіри.

Таблиця 9.

Групування об'єктів за рівнем довіри населення

Високий рівень довіри	Від +0,5 до +1	Членам родини Волонтерам
Середній рівень довіри	Від 0 до +0,5	Церкві Армії Інформації в Інтернеті Більшій частині сусідів Українським телеканалам
Низький рівень довіри	Від 0 до -0,5	Місцевим органам влади Центральним органам влади Міліції Правосуддю
Недовіра	Від -0,5 до -1	Російським телеканалам Чуткам

церкви, точніше, до священнослужителів, які не виступили як миротворці та моральна сила. Частина ієрархів підтримала сепаратистів та агресора, інша – «сидить у куцах» та заробляє гроші на горі людей. Безумовно, населення потребує якоїсь духовної опори, особливо у важкі часи. Сучасна УПЦ МП, яка мала свободу дії та проповіді, не впоралася зі своїм завданням або місією, що завжди беруть на себе християнські конфесії за аналогічних подій. Люди це відчували, і замість підвищення суспільного рейтингу церква отримала падіння довіри. Але у суспільстві фактично з'явилися нові «святі» – волонтери, тобто звичайні люди, які з моральних переконань опікуються військовими, пораненими, біженцями. Найявністю волонтерів особливо бентежить свідомість донеччан, де не звикли до проявів громадянського суспільства, раніше поширеною була атомізована модель існування. Насправді люди в основній масі прихильні до проявів моральної поведінки. У соціумі, де і влада, і церква фактично стали на шлях національної зради, відбувається пошук нових опор. Громадянське суспільство, уособлене волонтерами, тиснить старі інституції.

Також варто звернути увагу на феномен армії, точніше військових, які борються за незалежність і свободу України. Це є державною інституцією, навіть добровольчі батальйони знаходяться або у структурі МВС України, або у складі ЗСУ. Ставлення до влади і державних інституцій, як свідчать результати опитування, є вкрай поганим, особливо до системи правосуддя. На цьому тлі зовсім інше ставлення до армії. Безумовно, за останній рік довіра до військових зросла, особливо серед проукраїнські налаштованих громадян.

Безумовно поганим є ставлення до правоохоронних органів та органів влади різного рівня. Очевидним є те, що на цих територіях відбувся колапс державної влади, міліція переходила на бік сепаратистів, місцеві органи влади або самоусунулися, або залишаються

напівпаралізованими. Великий відсоток опитаних (майже 30%) не змогли висловитися щодо довіри до місцевих органів влади, очевидно, через те, що не поінформовані про її наявність та характер діяльності.

Антирейтинг довіри очолюють чутки та російські ЗМІ, що є добрим сигналом. Але чи відповідає це на сто відсотків дійсності? Ми припускаємо, що тут міг спрацювати ефект публічності висловлювання. На сьогодні відверто зізнаватися у довірі до чуток і російських ЗМІ не є гарним тоном. Можливо, на раціональному рівні так воно і є, але пропаганда зачіпає, як правило, підсвідомість людини, вона б'є на інстинкти самозбереження, виживання, орієнтована на роздмухування страхів. Ось чому чутки або відверта брехлива інформація по телебаченню може спрацювати, образно кажучи, в обхід раціональної свідомості.

Рік війни поділив Донбас не лише за лінією фронту. На початок 2015 р. не існувало цілісного Донбасу ані політично, ані економічно, ані ментально. Лінія розмежування, випадково чи ні, пройшла таким чином, що відокремлює традиційні українські етнічні землі, де століттями господарювали аграрії, від міських агломерацій, які нашвидкоруч створювалися за радянської доби для потреб соціалістичної економіки. Саме у ці місцевості за оргнаборами перекидалася робоча сила з різних кутків імперії, відкривалася «вільна прописка» для заохочення тих, хто звільнився з місць позбавлення волі без права проживати у більшості міст СРСР, створювалися спецпоселення для засуджених. У кризовій ситуації, на екзистенційній межі, коли руйнуються вторинні ідентичності (як от професійна або регіональна), спрацює ефект «останньої барикади»: на перший план впливає національна та етнічна свідомість, яка на Донбасі штучно пригнічувалася за допомогою радянської ідеології та цькування українства. Саме цей процес ми бачимо у звільненій

Таблиця 10.

«Два Донбаси»

Підконтрольні Україні території	Окуповані території Донбасу
Поступове «одужання» колективної свідомості: перелом настроїв на користь єдиної України; відновлення громадянських почуттів та системи ідентичностей; маргіналізація «сепаратистів», «іредентів»; запит на громадянське суспільство.	Соціальна патологія набуває рис хронічної хвороби: «луганський синдром»; посилення психології утриманства (феномен «гуманітарки»); советизація свідомості на тлі штучної ізоляції регіону; психологічна апатія: готовність прийняти будь-яку владу або ідентичність, що гарантують мир, роботу, пенсії.

частині Донбасу, де вперше за багато років (можливо, з часів утворення адміністративних одиниць) громадська думка у ключових політичних питаннях не відрізняється принципово від настроїв та тенденцій загальноукраїнського характеру. Різниця, мабуть, полягає в інтенсивності деяких проявів та колективних настроїв.

Принципово інша ситуація, очевидно, має місце на окупованій території. Масова свідомість тут зазнає потужного тиску з боку окупаційної влади з використанням більшовицьких за своєю суттю технологій: по-перше, тероризування та залякування населення, силове придушення будь-якого дисидентства; по-друге, монополізація ЗМІ та постійна пропагандистська й агітаційна робота з мешканцями; по-третє, маніпулювання матеріальними ресурсами, гуманітарною допомогою для забезпечення лояльності різних соціальних верст. Ми припускаємо, що громадська думка тут є патологічною, бо соціум не ґрунтується на природній основі. Окупована територія не є самодостатньою, кліше «Новоросія» не перетворилося на твердий ґрунт для самоідентифікації, інформаційно-пропагандистська війна може лише на деякий час тримати населення в полоні ненависті та страху. Достовірної та правдивої інформації з непідконтрольних територій бракує, власне, тоталітарні й військові режими ніколи не миряться зі свобідним волевиявленням або можливістю вільно висловлювати власну думку. Проте певні висновки зробити можна, узагальнюючи різні спостереження та інформаційні повідомлення. Вони зібрані у таблиці 10.

Пояснимо термін «луганський синдром». Його, як зазначалось вище, запропонував професор Ілля Кононов. Термін сконструйовано за аналогією з «шведським синдромом», автором якого є криміналіст Нельс Бейерот. Останній проаналізував парадоксальну ситуацію із захопленням заручників у серпні 1973 р. в стокгольмському «Kreditbanken». Парадоксальність виявилася в тому, що заручники почали відчувати емоційний зв'язок з терористами,

навіть захищали їх, а боялися поліцейських. Зараз психологи кваліфікують стокгольмський синдром як різновид синдрому ідентифікації з агресором, описаного А. Фрейд ще 1936 р. Щодо «луганського синдрому», то пряма аналогія, очевидно, не підходить. Йдеться про велику соціальну групу, яка від початку не була однорідним середовищем. Це є феноменом гібридної війни, коли «заручники» стають, поперше, об'єктом потужної пропагандистської обробки: по-друге, окупанти намагаються проводити певну соціальну політику з розрахунку на маргіналізовані прошарки, «радянських людей», відвертих українофобів та «імперців»: по-третє, широко використовується соціальна міфологія на кшталт «треба потерпіти, а потім буде щасливе життя» або «Путін нарешті нас прийме у свої обійми» і т.і.

Фактично ми є свідками розгортання двох протилежних векторів розвитку колективної свідомості за всіма основними пунктами. Якщо громадська думка на підконтрольних територіях крок за кроком долає штучний ізоляціонізм та, образно кажучи, вливається у річище загальноукраїнських настроїв та тенденцій, то на окупованій території шириться настрій, характерний для заручників, потерпілих з високим рівнем міфологізованої свідомості. Громадянське суспільство не може розвиватися в умовах тоталітарних порядків, які культивує окупаційна влада. Мікс з радянського та православного фундаменталізму на противагу європейському вибору України лише підсилює аномію та когнітивний дисонанс.

Фактично утворилося два різні «Донбаси». Цей факт підкріплюється також міграцією населення в обидві боки, яка посилює розбіжності в етнічній структурі та сприяє формуванню ідеологічно різних спільнот на підконтрольній і непідконтрольній територіях. Етнічний фактор на підконтрольній території до певної міри зумовлює різницю в ідентичностях та розбіжності в оцінках політичної ситуації, але він не має критичного характеру. Важливим є те, що у соціальних групах

як етнічних українців, так і етнічних росіян проявляються однакові домінуючі тенденції колективної свідомості, хоча і з різною силою. Проросійська орієнтація етнічних росіян реально існує, але не є провідною тенденцією: більшість етнічних росіян демонструють лояльну позицію щодо України. Це створює передумови для формування політичної нації на теренах Донбасу. Стає очевидним, що за рік війни українська політична нація укріпи-

лася на Сході та Півдні. Якщо в 1990-ті роки, за даними низки соціологічних опитувань та за підсумками парламентських виборів, українство домінувало виключно у західному регіоні, то в нульові роки XXI ст. «українське домінування» поволі просунулося у Центральну та Північну Україну. Другий Майдан і війна з Росією якісно змінили ситуацію на Сході та Півдні. Саме тут продовжилося формування української політичної нації.

Література

1. Рущенко І. П. Гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко. – Х. : ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.

2. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни / І. Ф. Кононов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2015 р.) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 10-16.

3. Поклад В. И. Социально-психологические предпосылки сепаратизма на Луганщине / В. И. Поклад //

Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2015 р.) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 17-23.

4. Головаха Е. И. / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социальное безумие. История, теория, современная практика. – К., 1994.

5/ Чи властиві українцям настрої сепаратизму? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/events/nkdfkedlkrjgkje.htm/>